

Anatomija neke dekadence – Državljski eseji Alojza Ihana

Luka Lisjak Gabrijelčič

»Rešitev najbolj bistvenih slovenskih družbenih problemov lahko pride samo iz učenja veččin jasnega, stvarnega in neposrednega pripovedovanja o sebi. Zato je ta knjiga zgolj majhen prispevek k samo-spraševanju in raziskovanju dejanske slovenske morale, kakršna pač je. Ni slaba, ni dobra, je preprosto edina, ki jo imamo in samo njo lahko uporabljamo kot orodje za sožitje in življenje.« Lep, moder citat na platnicah okusno oblikovane knjige, ki nosi naslov: »Alojz Ihan – Državljski eseji«. Če bi mi še pred nekaj leti predočili to podobo, bi poskočil od veselja. Pričakoval bi pronicljiva, ironična, lahkotna in hkrati globoka premišljevanja o »naših stvareh«. A vmes se je zgodila splošna kulturna degradacija celotne generacije, ki ji je nazadnje podlegel tudi Alojz Ihan, nekoč njen najimenitnejši predstavnik. Navedeni citat tako, kljub svoji lucidni privlačnosti, stoji kot uvod v eno pomembnejših kulturnih katastrof na Slovenskem v zadnjih letih; kot vabljliva, a lažna reklama za vrtiljak bolestrnega nesmisla.

Najprej bom moral pojasniti, zakaj knjigo, ki vse od objave vedri v blagem podnebu naklonjene kritike, označujem s katastrofo.

Katastrofa izvorno pomeni preobrat. Šele v obdobju klasicizma, v 17. in 18. stoletju, je dobila sedanji pomen: nenadni obrat na slabše. Alojz Ihan je bil eden najizvirnejših, najplodnejših, najbistrejših, najsubtilnejših predstavnikov slovenske intelektualne in literarne generacije, ki je na prizorišče stopila v osemdesetih. Kulturna degradacija je pojav, ki ga redko lahko zgrabimo in empirično premerimo: navadno se pojavlja kot slutnja, kot nelagodni in izmuzljivi občutek, da »smo bili včeraj na boljšem kot danes«. Prikrade se polagoma ali pa kot nenadno spoznanje, da se je vmes, ko nismo bili dovolj pozorni, nekaj hudo zalomilo. Redko se pripeti, da odlični avtor in ugledni znanstvenik javno stori salto mortale v greznico, se v njej prešerno okopa ob bučnih aplavzih javnosti in za svoje akrobatstvo nazadnje prejme še eno najpomembnejših literarnih nagrad v državi. Ko pride do česa takega, ni več dvoma; nejasne slutnje postanejo otipljivo, preverljivo dejstvo – da, dogaja

se nam kulturna degradacija. In čeprav ima oblike groteske, je po definiciji katastrofa – ali pa vsaj njen simptom.

Katastrofa je, da je eden boljših slovenskih esejistov svoj slog vpregel v širjenje grobijanske retorike, v kateri se dušijo številni drugi, mnogo bolj pronicljivi glasovi, ki se trudijo v našo javno razpravo poseči z razumnim realizmom.

Katastrofa je, da se ta njegov prostovoljni spust na dno hvali kot veliko dejanje državljanskega poguma: »Glejte, tako je treba! Odslej naj se k javni besedi nihče več ne priklasi brez penastih ust, ki so edini porok iskrenosti.«

Katastrofa je, da je eden najbolj obetavnih piscev devetdesetih ob orgiastičnem odobravanju kulturniško-žurnalistične srenje prevzel vlogo razpršilca intelektualne megle, v zavetju katere bodo lahko novi in staro-novi ribiči metali mreže populizma, v upanju, da se bodo vanje ujele žrtve strahu, besa in zagrenjenosti, ki sta jih naplavili gospodarska kriza in zlom slovenskega neokorporativnega modela.

Zgolj ta katastrofa nas sili, da Ihanovo knjigo vzamemo v pretres. Če bi jo napisal kdorkoli drug (in če odmislimo pogo-

ste izlete v imunologijo – ki predstavlja edine zares zanimive in sploh berljive odlomke – bi jo *dejansko* lahko napisal kdorkoli drug), bi lahko kvečjemu ponovili za Dantejem: »*Non ragionam di lor, ma guarda e passa!*«

Narodni značaj

Mislím, da se razlog, zakaj se Ihan izneveri lastnemu programskemu citatu, navedenem v uvodu, skriva v intelektualni tradiciji, ki se je drži kot pijanec plota skozi vse žolčne izlive, zbrane v dokaj razglašenem kompendiju, ki mu je dodelil najbolj neprimerno ime, kar bi ga lahko našel – *Državljski eseji*. Tej intelektualni tradiciji je ime slovenski narodni značaj.

Večina slovenskega pišočega in beročega občinstva te tradicije ne pozna. Ne pozna njene geneze in njenega razvoja – niti v grobih potezah ne. Pozna zgolj njena splošna mesta, naplavljena v kolektivno zavest prek drugorazrednih tekstov. O njej sploh ne razmišlja kot o tradiciji, se pravi kot o zgodovinsko posredovanem in kulturno kodificiranem vzorcu interpretacije, temveč jo jemlje kot zbirko spoznanj ali celo dejstev. In

Ihan v svoji kritiki »vsega, kar je« ne premore niti kančka vedrine, s čimer poustvarja tisto psihotično ozračje, ki ga tako dobro poznamo iz naše politične razprave in spletnih forumov. V knjigi bomo zaman iskali sproščeni duh, h kateremu naj bi sicer pozivala. To dela iz nje tesnobno branje, kjer nas bolj kot lucidnost nekaterih analiz presune duševna stiska avtorja, ki veje iz njih.

ko narodnega značaja ne jemljemo kot literarne in intelektualne paradigme, ki je imela svoj čas, temveč začnemo nanj brez potrebne kritične distance gledati kot na stvarni pojav, vestno popisan v romanih, dramah in psiholoških priročnikih, pričnemu seveda – kot moderni subjekti, kakršni smo – iskati empirične razloge zanj in tehtati njegove strukturne posledice. S tem se zapletemo v groteskno protislovje, saj spregledamo, da ima nacionalni značaj obliko *legende* – v izvornem pomenu besede, kot »tistega, kar je treba prebrati«, kot tradicije, ki jo je potrebno poznati, da bi lahko razumeli zgodovinsko posredovane vzvode, s katerimi so naši predniki skušali vnesti smisel v kompleksno stvarnost, imenovana družba. V našem primeru – slovenska družba.

Nacionalna karakterologija – refleksija o narodnem značaju – je pomembna evropska intelektualna tradicija z dolgo zgodovino. Razvila se je v obdobju pozne renesanse in cvetela vse do vzpona pozitivizma v 19. stoletju, ko jo je na eni strani izpodrinilo sodobno družboslovje, na drugi pa manj simpatične in bolj »znanstvene« oblike kodificiranja in upravljanja z etnično raznolikostjo, kot sta npr. evgenika ali ras(istič)na antropologija. Ob koncu 19. stoletja pa je ponekod prišlo do njene ponovne obuditve, zlasti na periferijah (v vzhodni Evropi, Latinski

Ameriki) in predvsem v polemiki proti pozitivizmu in na njem sloneči politični tehnologiji. Njeni avtorji: mladi radikalni intelektualci, kritični do zaostalih razmer v svojih deželah in disfunkcionalne modernizacije. Njene tarče: uveljavljene meščanske elite, obtožene, da pod krinko naprednih idealov zgolj ohranjajo svoj politični monopol tako, da načrtno zlorabljajo najslabše značilnosti preprostega ljudstva (skoraj vedno privzgojene v stoletjih podrejenosti tujim silam) – in s tem te značilnosti ohranjajo pri življenju. Nacionalna karakterologija tako postane orodje kritičnega diskurza.

To je širši kontekst, v katerega se umešča Ivan Cankar, začetnik te tradicije na Slovenskem. Če dobro beremo Cankarja, seveda hitro ugotovimo, da pri njem narodni značaj ne nastopa kot kategorija. Cankarju gre za kritiko družbenih vzorcev v duhu francoskega moralizma in za osebno psihologijo v tradiciji ruskega realizma. Nacionalna karakterologija v pravem pomenu besede se je pri nas razvila šele med obema vojnoma, deloma pod vplivom nemške psevdoznanstvene paradigme, znane kot *Völkerpsychologie*, deloma na liniji kritike, ki jo je nakazal Cankar. Za slabe interpretacije svojih del je bil v veliki meri kriv Cankar sam, ker je pisal izjemno ironična dela za ljudstvo brez smisla za ironijo. Kar dokazuje, da je bil mnogo slabši poznavalec

slovenskega narodnega značaja, kot so to verjeli njegovi občudovalci v medvojnem obdobju, s Kocbekom na čelu, ki so iz te zgodbe naredili celo znanost. Toda zlasti po drugi svetovni vojni doživi ta tradicija degradacijo, ki ji ni videti konca. Razlog se mi zdi na dlani: v pogojih komunizma je bil najenostavnejši in popolnoma nedolžen vzvod kritike. Pozornost je usmerjal stran od političnih, ekonomskih in družbenih problemov in jo kanaliziral v razpravo, ki se je v najbolj skrajni konsekvenci iztekla v očitanje komunistom, da niso izpolnili obljube, podane v 4. temeljni točki OF in so *premalo temeljito* spremenili slovenski narodni značaj. »No, saj se še vedno trudimo,« so lahko odgovorili le-ti ...

Ihan in ihani

Nacionalna karakterologija je nastala kot diskurz kritičnih intelektualcev, ki so nastopili proti političnim elitam v imenu ljudstva. In prav na podlagi te pozicije so si vzeli pravico, da kritizirajo ljudstvo – za njegovo dobro. Ta paradoks je pri nas najbolje pobijal prav Ivan Cankar, v znameniti polemiki, usmerjeni proti nekdanjemu učitelju in sopotniku Franu Govekarju, ki se je obregnil ob kulturne razmere na Kranjskem. Pričakovati je bilo, da bo Cankar z veseljem sprejel tovrstno kritiko kulturnega provincializma, ki je bila na prvi pogled zelo blizu njegovim lastnim stališčem. Toda Cankar – prefinjeni duh! – je v Govekarjevih pozicijah takoj razbral stališča, ki so bila zelo daleč od njegovega kritičnega patriotizma. V eseju *Govekar in Govekarji* je takole obračunal z nekdanjim mentorjem:

»Velika zмотa leži v tem dvojnem pričanju in zmoti leži groba žalitev naro-

da. Vsi Govekarji, od prvega do zadnjega, podcenjujejo narod in precenjujejo sebe. Razkrojili so narod v dva natanko ločena dela: v narod, ki ni zrel za kulturo, in Govekarje, ki trpe strahovito ob tej nekulturi – in ji zategadelj služijo.«

Zveni znano?

»To se pravi: Jaz, Govekar, stojim visoko nad svojim narodom, vem natanko, česa bi bilo treba in kako bi moralo biti. In kljub temu, da to vem, ne storim, česa bi bilo treba, ne trudim se, da bi vzdignil narod k sebi, temveč lezem sam v najgloblje njegove luže, zatajujem z vdanim srcem svoje prepričanje in sem na ta prijetni način svojega rodoljubja mučenik, kjerkoli me človek zgrabi.«

Na tej točki, ko se že zdi, da Cankar zagovarja klasično razsvetljsko stališče o prosvetljeni eliti, ki naj potrpežljivo izobražuje neuki narod, se zgodi preobrat, ki priča o Cankarjevem geniju. Veliki pisatelj nadaljuje v povsem drugo smer in zapiše besede, ki bi se morale z zlatimi črkami vpisati v slovensko literarno zgodovino:

»Siromak se je zmotil. Ni treba, da bi on vlekel narod v svoje višave, temveč hudó je treba, da se dvigne iz svoje lene, gnile, po neizobraženosti smrdeče samozavoljnosti do višine svojega naroda. Tako so se vzdignili Jurčič, Kersnik, Trdina, Levstik, Tavčar; in narod, ki je stal *nad njimi*, jih je sprejel z obema rokama.«

Mazohistični refleksi

Kritična nacionalna karakterologija ni nobena slovenska posebnost. Tudi politična manipulacija z njo ni slovenska posebnost – mnogi nedemokratski re-

žimi, od revolucionarne Mehike, prek fašistične Italije do Maove Kitajske so se legitimirali, češ da »spreminjajo problematične značaje« svojih narodov. Je pa nekoliko posebna trdovratnost, s katero se je ta karakterologija pri nas zarila v vse pore javnega diskurza. In čeprav mazohizem tovrstne karakterologije ni neznan tudi drugim kulturam (na misel prideta Mehika in Romunija), je nekritičnost, s katero se je sprejema v naši javnosti, zares bizarna.

Človek bi še nekako razumel, če bi ta značajska psihologija bila, tako kot češko švejkovstvo, vir vedre satire. A Ihanova knjiga premore približno toliko humorja kot tehnična navodila za nemški hladilnik. V njej ni niti tistega pikrega in rahlo monotonega obešenjaštva, ki ga najdemo v kolumnah Mihe Mazzinija, na katere se Ihan sicer že skoraj plagiatorsko naslanja. Ihan v svoji kritiki »vsega, kar je« ne premore niti kančka vedrine, s čimer poustvarja tisto psihotično ozračje, ki ga tako dobro poznamo iz naše politične razprave in spletnih forumov. V knjigi bomo zaman iskali sproščeni duh, h kateremu naj bi sicer pozivala. To dela iz nje tesnobno branje, kjer nas bolj kot lucidnost nekaterih analiz presune duševna stiska avtorja, ki veje iz njih.

Pravzaprav ni pomembno, ali je ta stiska pristna ali je zgolj retorična strategija, ki si z oponašanjem forumaškega diskurza na višjem nivoju prizadeva zlesti v bogato bralsko nišo, sestradano besedil, ki bi s svežimi metaforami zadovoljili njene potrebe po potrditvi lastnih mazohističnih predsodkov. S tem, ko se je avtor odločil, da bo svoja stališča – pa naj bodo iskrena ali manipulativna – vpel modus degenerirane in nereflektirane tradicije, je zavestno prevzel ali pa se nezavedno ujel v sadomazohistično igro, v kateri

imajo njegove filipike točno kodificirano in stokrat preizkušeno vlogo, katere naloga je, da – ne glede na želje avtorja – perpetuirajo obstoječe stanje. Lahko pa seveda izboljšajo stanje na tekočem računu avtorja. Kar seveda ni vredno obsodbe niti kakšnega posebnega zgražanja – a tudi literarnih nagrad in kritiške ekstaze najbrž ne.

Gostilniški eseji

Pravzaprav je še najbolj zabavni del knjige njeno ime – *Državljanski eseji*. V deželi z razvitejšo tradicijo satire bi bralec ob takem naslovu najprej pomislil, da gre za parodijo. A ker gre pravzaprav za prve kolikor toliko politične tekste avtorja – mimogrede rečeno: pošteno bi bilo, če bi mu kdo prišepnil, da mu niso uspeli in naj se zavoljo lastnega ugleda raje vrne k nepolitičnim temam – se razlaga bržkone skriva nekje drugje. Avtor je najbrž pomislil nekako takole: jojmene, država propada, treba ji je priskočiti na pomoč. Ko pa je začel razmišljati, kako izstopiti iz subjektivnega, psihološkega, pesniškega, osebno diagnostičnega in kulturniškega jezika in vstopiti na polje političnega in družbenega, je nenadoma ugotovil, da mu za to manjkajo intelektualni resursi. In se je zato oklenil edinega jezika, ki mu je bil na voljo. Jezika nacionalne karakterologije, v katerega je nato potopil svoja opažanja, klinične izkušnje in politične analize in jih zabelil s krepkim kranjskim kvantaštvom, v katerem se bohotijo nekoliko ruralno obarvane seksualne in fekalne metafore. Tako se je rodila mineštra, ki bi se v resnici morala imenovati *Gostilniški eseji*.

Razloge za rakovo širjenje vulgarizirane nacionalne karakterologije na Slovenskem moramo po mojem iskati v pomanjkanju drugih, boljših vzvodov za

razmišljanje o naši stvarnosti. Primanjkuje nam razvitega političnega jezika, primanjkuje nam poglobljene historične refleksije, primanjkuje nam celo inteligentnih in politično relevantnih družboslovnih študij naše postsocialistične realnosti. To je predvsem krivda zadnjih dveh generacij, ki sta ob hvalevredni recepciji sodobnih interpretativnih modelov iz zahoda zanemarili konkretno analizo našega tukaj-in-zdaj. Posledice se vidijo v javnem diskurzu, ki v pomanjkanju opor za resno analizo in v (bolj ali manj prostovoljni) ignoranci do zgodovine (predvsem socialne in idejne zgodovine) tava med klišeji in neslanimi idiosinkratičnimi domislicami.

K temu pa je potrebno dodati še nekaj. Velika odprtost slovenskega prostora, dojemljivost do tujih kulturnih vzorcev ter visoka jezikovna kompetenca naših ljudi je povezana z zelo slabim poznavanjem primerljivih kultur – to se pravi, kultur malih narodov na evropski periferiji. K temu je potrebno dodati še občutek večvrednosti do držav iz nekdanjega Vzhodnega bloka, ki smo ga podedovali iz časov jugoslovanskega samoupravljanja in neuvrščenosti. Če dodamo še shizofreni odnos do ostalih južnoslovanskih dežel, ki niha med prezirom in nekritičnim navduševanjem nad najslabšo popularno produkcijo, ki prihaja od teh dežel, dobimo specifično geosimbolično obzorje, ki nevarno zožuje našo možnost orientacije v globalni realnosti. Pogled na svet okoli nas je sploščen v dve dimenziji: na eni strani je Slovenija, ki grozno trpi v svojih edinstvenih posebnostih, na drugi strani je »razvita tujina« – vmes pa gomazijo skrotovičene, razbolele jeremijade, ki objokujejo prepad, ki loči oba svetova, in v globinah svojega nelagodja iščejo razloge zanj.

Bentenje v svetu vzhodno od raja

To jokanje, ki predstavlja pomemben žanr naše kulturne produkcije, se pogosto izteče v iskanje bližnjic na drugo stran. Nekakšnih skrivnih prehodov med obema ontološko ločenima dimenzijama. To iskanje ima formo uganke. Potrebno je najti razlog (ali razloge), ki našo nezaslišano stvarnost ločijo od »normalnega sveta«. Za našo bednost je kriva – prosto vstavi! – blokirana modernost, krekovstvo, klerikalizem, hlapčevski kompleks, balkanska izkušnja, komunizem, ekonomski gradualizem, Janša, Kučan ... Vsem tem pojavom je skupno to, da jih ni mogoče razrešiti. Ni mogoče spremeniti preteklosti in ni mogoče, razen z nelegitimnimi sredstvi, izbrisati akterjev iz političnega prizorišča. Od tod logična napaka v sklepanju, ki izhod iz zagate vidi v negaciji inkriminiranega pojava. Četudi bi bil za vse kriv komunizem, to še zdaleč ne pomeni, da lahko antikomunizem pripelje do rešitve (kar seveda ni argument za nostalgijo do komunizma); četudi bi klerikalizem res bil eden glavnih negativnih pojavov naše politične tradicije, to nikakor ne pomeni, da bo antiklerikalizem karkoli pomagal (kar seveda ni argument v prid klerikalizmu).

Za tovrstnim razmišljanjem se skriva ne navadno prepričanje, da razvita tujina do svoje razvite tujosti ni prišla s trdom, prek krvavih zmot in trdnih družbenih zavez, ki so se rodile iz teh zmot, temveč z nenadno iznajdbo neke čudežne formule, ki jo moramo mi, ki živimo vzhodno od Raja, zapopasti in transplantirati na naša močvirnata tla – kjer pa itak nič ne zraste ... Če bi se enkrat nehali ukvarjati z reševanjem ugank in bi razumeli, da tu gre za težavno vzpostavljane načinov delovanja, oblik medosebnih od-

nosov, institucionalnih, družbenih in ekonomskih praks – torej tistega nevidnega, a še kako otipljivega prostora *med ljudmi*, ki ni plod nazorov in ideoloških značk, temveč vsakodnevnega prizadevnega delovanja, bi sami sebi naredili največjo uslugo.

Paradoks je seveda v tem, da hoče Ihan v svoji knjigi povedati *natanko to* – in da mu v vselej, ko hoče to artikulirati, vedno znova spodrsne in reče ravno nasprotno. In temu grotesknemu sosledju nerodnih spotikanj ob lastni rep se reče *Državljski eseji*. To je bilo neizbežno od trenutka, ko se je odločil, da svoje analize – v katerih je seveda, kot bister mož, izrekel marsikaj pametnega, čeprav komaj kaj izvirnega – uporabi kot cmoke za pogreto mazzinijevsko mineštro. O zapletenih zadevah, ki jih ni dovolj resno premislil in pri katerih bi potreboval veliko večjo mero virtuoznosti za uglastitev abstraktne poante s konkretnimi primeri, se je odločil spregovoriti s popolnoma neustreznim kategorialnim aparatom in svoje ponesrečene poskuse opremil z nalepko »državljski«, da bi s sklicevanjem na svojo občansko dolžnost opravičil svoj spodrselj.

Težava je v tem, da je v spisih zelo malo državljanskega; zelo malo vsebine, ki bi se lahko upravičeno sklicevala na etiko participacije, enakosti, praktičnega razuma, političnega poguma in zavezanosti skupnostnemu duhu. Gre za bentenje za šankom. Bentenje razgledanega intelektualca, uspešnega diagnostika in – kot se nam je odločil razkriti kako poldrugo desetletje prepozno – kritičnega liberalnega uma; a še vedno zgolj bentenje. Ki kot tako ostaja na ravni simptoma.

Pritoževanje bolnika, je zapisal španski filozof Ortega y Gasset, ni ime njegove bolezni. ●